

СОЦІОМОВНІ СТЕРЕОТИПИ В МІСЬКІЙ БІЛІНГВАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ СТІЙКОСТІ ТА МОВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ)

У статті обґрунтовується актуальність виявлення соціомовних стереотипів, які визначають характер мовної взаємодії в білінгвальному міському середовищі. Об'єктами вивчення стали мовна стійкість і мовна толерантність мовців, настанови щодо мов, які функціонують у суспільстві, а також різного роду соціомовні стереотипи. Автор наводить ілюстрації негативних гетеростереотипів, які знаходять відображення в мовному побуті столиці України.

Ключові слова: *двомовність, соціомовний стереотип, мовна стійкість, мовна толерантність.*

За умов масової двомовності мовну поведінку індивідуума визначають серед іншого статус мов; ставлення до двомовності; терпимість / нетерпимість до змішування мов, до неправильності мовлення тощо, а також стереотипне ставлення мовців до кожної з мов (її “престиж”) [2, 25-26]. Білінгвізм у державі змушує порушити питання мовної стійкості та мовної толерантності як типів мовної поведінки, зумовлених і зміцнюваних соціомовними стереотипами у свідомості мовців.

Урбаністичний білінгвальний простір, зокрема столиці, формує соціокультурні коди його мешканців, разом з тим відображає комунікативну практику всієї лінгвокультурної спільноти. Неможливо скласти мовний портрет українського міста без опису типових виявів стереотипів комунікативної поведінки його жителів. І хоча вітчизняні наукові розвідки, присвячені дослідженню міської комунікації в умовах українсько-російського білінгвізму [1; 4; 8; 11], оминають увагою цей аспект, незаперечно є актуальність виявлення соціомовних стереотипів, які визначають характер взаємодії в двомовному урбаносоціумі.

У лінгвістиці термін мовний стереотип уживається у вузькому й широкому значеннях і розуміється як стійке вербальне відображення предметів, абстрактних понять, а також як вербалізація переконань, ставлення до особи чи групи осіб за мовною ознакою. Соціомовні стереотипи як певні штампи свідомості реалізуються в стандартних ситуаціях спілкування і надалі слугують вербальним чи невербальним маркером цих ситуацій. З огляду на таке розуміння вибір двомовцем тієї чи тієї мови, той комплекс соціальних, психічних факторів, що визначають такий вибір, вважаємо похідним від соціомовних стереотипів лінгвокультурної спільноти. Поняття мовної стійкості вживається для характеристики індивідуальної або групової мовної поведінки; на позначення закономірності використання рідної мови залежно від обставин комунікації (співрозмовника, місця тощо). Для позначення протилежної настанови мовців вживається термін мовна лояльність (толерантність).

При аналізі мотивацій вибору мови спілкування варто враховувати вплив соціально-психологічних чинників, передусім наслідування моделей мовної поведінки, який формує фактор суспільного конформізму, підсилюваний наявними стереотипами (наприклад, в місті всі розмовляють російською, і для щоб не здаватися людиною нижчого ґатунку, треба “перекодуватися”). І хоча зовнішніх перешкод для мовної стійкості білінгва-українця в сучасній Україні не існує, проте існують внутрішні перешкоди, які обеззброюють індивіда перед вибором мови. “Комусь стає незручно попросити в транспорті закомпостувати квиток, а не “закомпостировать билет”, дехто не відважується на питання “Не подскажете, который час?” відповісти: “За десять друга” і відповідає російською, хай би і в українській вимові: “Без десяти два”. Отже, знову ж таки відбувається підлаштування під мову співбесідника, навіть якщо це випадкова людина, яка, зрештою, не є для індивіда, що ламає себе, ані авторитетом, ані особою, від якої цей індивід залежить...” [7, 123]. Свідоме, умотивоване контекстом, зорієнтоване на співрозмовника перемикання коду – найпоширеніший в Україні тип мовної поведінки білінгвів. Зазвичай обставини ситуації як прийнятні або неприйнятні маркуються самими комунікантами і за принципом самонавіювання впливають на комунікативну поведінку.

[З інтерв'ю московського режисера: “...Заметь, что большинство украинских актеров стыдятся родного языка. Я тоже чувствую, что в Киеве мне почему-то стыдно говорить по-украински...”]

Говорити українською в усіх ситуаціях міської інтеракції означає долати опір мовного середовища. “Мовно-культурна атмосфера міст робить російську мову мовою пристосування, а українську – мовою протистояння” [6, 134]. Ці широко цитовані в соціолінгвістичній літературі слова з праці Лариси Масенко “Мова і суспільство” підтверджуються результатами опитування

респондентів, які упродовж останніх 10 років переселилися з інших українських міст, містечок і сіл до столиці – так званих “нових киян”. Ця соціокультурна група, безумовно, має свої особливості мовної поведінки, зумовлені попередньою мовною практикою і комунікативними стереотипами.

Вартою уваги є описувана ситуація, за якої переходять на російську мову “із співчуття”. Йдеться про випадки, коли комусь здається, що співрозмовник не зрозуміє окремих українських слів. “Це ситуації, схожі з тією, коли запитують про час, або на базарі чи в магазині, коли продавець уперто не хоче зрозуміти, що таке родзинки, шпалери чи праска” [7, 123].

Негативні гетеростереотипи діють на рівні субкультур (в Україні щодо мігрантів з села, які в зросійщеному місті характеризуються як *жлоби, бики, чорти* тощо). Адже російська мова для мешканців українського села – мова освіченого і більш “культурного” міського жителя. “...У масовій свідомості українська мова асоціюється здебільшого з архаїчною сільською культурою, життям і побутом старшого покоління, з жіночим та жіночним, тоді як російська мова – із сучасною міською культурою, молодіжною субкультурою, чоловічим і мужнім” [3, 76].

Загалом стереотип про переважну російськомовність столиці – найпоширеніший, що змушує багатьох мовців використовувати російську в ситуаціях, які цього не вимагають. На одному з інтернет-форумів читаємо такі метамовні рефлексії киянина: *[Це сталося минулого тижня на Подолі, в одній з брендівих крамниць одягу на Валах. До крамниці зайшла україномовна пара – сучасні молоді хлопець і дівчина, скоріш за все офісні працівники – з типовою галицькою вимовою. Українською вони говорили голосно і впевнено, явно не соромлячись. Тому, коли хлопець звернувся до консультантки російською (щось на кшталт “Ізвініте, а есть лі другой размер?”), це мене вразило... Чому сучасна молода людина, яка, схоже, не соромиться своєї україномовності, запитує щось у людини, яка чудово розуміє українську, саме російською мовою? Єдина відповідь, яка мені спадає на думку: тому, що дуже багато галичан (а також деяких волинян, закарпатців, буковинців і т.д.) сприймають Київ як іноземне місто. Відповідно, й розмовляти у столиці треба не українською, а іноземною мовою].*

Слушними в цьому контексті видаються нам погляди російського дослідника Ж. Т. Тощенка, який наголошує на парадоксальності свідомості нової генерації. Дослідник перш за все підкреслює провідну роль стереотипів, які спрощують дійсність і допомагають вибудовувати сучасну міфологію у всіх сферах життя. Саме ці стереотипи породжують такі ефекти, як приниження самих себе, груповий егоїзм, феномен перевертнів тощо [10].

Основний мотив українськомовного індивіда, коли він у комунікації переходить на російську, – це бажання досягти практичних і стратегічних цілей комунікації, уникнути конфлікту. З іншого боку, надання пріоритету українській мові у більшості комунікативних ситуацій пов’язана з громадянською позицією – свідомим прагненням захистити своє мовне, культурне середовище. Наводимо свідчення з “мовної біографії” одного з респондентів: *[Ще з університетських часів (1997-2003 роки) я помітив, що найбільш мовно стійкими в столиці є принципово україномовні східняки. Утім, це можна зрозуміти: якщо людина знайшла в собі сили говорити тільки українською у російськомовному Донбасі чи Криму, то у де-факто двомовній столиці вона почуватиметься дуже навіть комфортно. А от деякі галичани не витримували й легкого тиску столичних обивателів – і наприкінці першого ж триместру ставали практично російськомовними.]*

За результатами нашого довільного інтерв’ювання щодо причин зміни мови спілкування, в деяких комунікативних ситуаціях (спілкування в державних установах, побутове спілкування – у магазині, транспорті тощо) частина респондентів свідомо не переходять на російську мову при рольовому спілкуванні з російськомовним індивідом, тим самим намагаючись підкреслити свій «вищий» статус як людини *[освіченої, культурної, офіційної, української, громадянина цієї держави]* тощо. Деякі білінгви, які в повсякденні зазвичай використовують російську мову, в спілкуванні з незнайомими людьми переходять на українську. Ця тактика, на їхнє переконання, дає зрозуміти співрозмовнику, що спілкування має офіційний, діловий характер, а також допомагає досягти багатьох стратегічних цілей, яких не було б досягнуто при зверненні російською мовою. Тут йдеться про стереотипне уявлення, за яким носій *[якісної, гарної, чистої]* української мови має моральні переваги над мовцем, який недостатньо добре володіє державною мовою, як високоосвічена людина, можливо, представник владних органів, як людина принципова і здатна відстояти свої права.

У публіцистичному дискурсі нещодавно виникло і вже достатньо поширилося поняття “київського компромісу”, яке для дослідників становить значний інтерес, з одного боку, як новостворений міф, а з іншого – як позначення відомої ситуації, а саме комунікації, яка відбувається між носіями двох споріднених мов без зміни ними власного коду. Насправді ж, панівна соціолінгвальна ситуація в столиці із притаманними їй очікуваннями, стандартами та реакціями залишає мовцям вибір між комунікативними стратегіями “пристосування” та “протистояння”.

Список використаних джерел

1. Брага І. І. Лінгвосоціокультурний простір м. Суми / І.І. Брага // Соціолінгвістичні студії; за заг. редакцією Л.О. Ставицької. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 123-128.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх; пер. с англ. – К.: Вища школа, 1979. – 262 с.
3. Васютинський В. Українська ідентичність російськомовних: між відчуженням і дорученням / Вадим Васютинський // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – С.74-80.
4. Залізник Г. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдеший / Г. Залізник, Л. Масенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2001. – 94 с.
5. Кудрейко І. О. Соціомовний стереотип: теоретичний аспект / І.О. Кудрейко // Мова і суспільство. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2. – 174 с. – С. 17-22.
6. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім “КМА”, 2004. – 163 с.
7. Матіяш Б. Напівмовність і внутрішній конфлікт особистості // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Богдана Матіяш – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – С. 121-125.
8. Мовне обличчя міста: Черкаси – 2007: Матеріали наук.-практ. конф. / відп. ред. Л.І. Мацько. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 176 с.
9. Сологуб Н. М. Стереотип / Н.М. Сологуб // Українська мова: енциклопедія. – К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. – Вид. 2-ге. – С. 648.
10. Тощенко Ж. Т. Парадоксальный человек: монографія / Ж.Т.Тощенко. – М., 2008. – 543 с.
11. Шумарова Н. П. Мовна поведінка киян: соціолінгвістичний аспект / Н.П. Шумарова // Мовознавство. – 1992. – №4. – С. 11-17.

Summary. The article focuses on the stereotypes in communication under Ukrainian-Russian bilingualism. Under view in the study are language steadiness and language tolerance of speakers, evaluative orientation as for languages in society as well as some variety of stereotypes. The author argues that the choice of language by a bilingual speaker is based on the complex of social and psychological factors.

Key words: bilingualism, social and language stereotypes, language stability, language tolerance.

УДК 821.161.1.0

Л.Б. Савенкова

СКВОЗНАЯ ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ДЕТАЛЬ В ТВОРЧЕСТВЕ М. А. ШОЛОХОВА

В статье речь идет о роли этнокультурной детали в творчестве М. А. Шолохова. Обращение к детали такого типа представляется результатом восприятия автором себя как члена казачьего субэтноса.

Ключевые слова: Шолохов, сквозная деталь, этнокультурная деталь.

М. А. Шолохов относится к числу авторов, чье значение в истории русской и мировой литературы неоспоримо. Библиография научных работ, посвященных его творчеству, огромна, и тем не менее интерес к нему не угасает, поскольку “значение ... всего творчества М. А. Шолохова столь велико, что определяет стратегические параметры всей отечественной литературы XX столетия” [8, 2]. Это побуждает исследовать языковую личность писателя, выявляя характерные для него приемы работы со словом.

Одним из частотных приемов создания образа в творчестве М. А. Шолохова (не только художественном, но и публицистическом) является детализация. Весомость этого приема в создании шолоховских произведений отмечают многие филологи (см. библиографию к данной статье). Однако почти все они обращаются к его рассмотрению не целенаправленно, а лишь при решении иных исследовательских задач. Только в диссертации литературоведа П. В. Трофимовой [14] основным предметом анализа служит художественная деталь в романе М. А. Шолохова “Тихий Дон”. Между тем деталь может быть сквозной, выступающей как своеобразный “маячок”, который проходит через все творчество писателя. Обращение к сквозной детали может быть